

Милош Ковић*

*Одељење за историју, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду*

МАСАРИК И СРБИ: ПОЛИТИЧКЕ ИДЕЈЕ**

Сажетак

У чланку се проучавају сличности и везе између политичких идеја Томаша Масарика и најзначајнијих српских интелектуалаца његовог доба – Јована Цвијића, Јована Скерлића, Стојана Новаковића, Николаја Велимировића и других. Показано је да су те блискости биле последица ширих, европских кретања, много више него међусобних утицаја. Све до Првог светског рата, размена идеја између Масарика и Срба било је много више на тлу Хабзбуршке монархије, него у Србији, која је главни предмет овог истраживања. Посебно је указано на сличности у тумачењу демократских и националних идеја. Показано је да је Масарик био много више склон геополитичком начину мишљења него што се обично мисли. И у томе је био близак Јовану Цвијићу, Миловану Миловановићу, Слободану Јовановићу, Светиславу Симићу и другим српским писцима и државницима. Масариково религијско тумачење националне идеје разликовало се од секуларног национализма ове генерације српских интелектуалаца. Оно је, међутим, било блиско идејама Николаја Велимировића, припадника најмлађег нараштаја српских јавних личности, са којим је Масарик сарађивао у ратним лондонским годинама. Масарик

---

* Имејл-адреса: mkovic@f.bg.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру истраживања на пројектима *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку* (бр. 177011) и *Конфликти и кризе: Сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку*, (бр. 47030) Министарства просвете и науке Републике Србије.

и Велимировић исповедали су слично тумачење „заветности” чешке и српске „народносне свести”.

Кључне речи: Томаш Масарик, Срби, Јован Цвијић, Николај Велимировић, Чехословачка, Југославија, демократија, нација, геополитика, завет

I

Политичке идеје Томаша Гарига Масарика (*Tomáš Garrigue Masaryk*) и најзначајнијих српских интелектуалаца и државника, његових савременика, биле су, већ на први поглед, веома сличне. Да ли је реч о међусобним утицајима или, једноставно, о „духу времена”? У овом чланку покушаћемо да ближе проучимо ту идеолошку блискост и да одговоримо на постављено питање.

Нарочито плодно може да буде поређење чехословачке и југословенске идеје у делима личности које су учествовале у настанку две државе, Чехословачке и Југославије. У случају Чехословачке то је, на првом месту, Томаш Гариг Масарик. Едвард Бенеш (*Edvard Beneš*), Милан Растислав Штефањик (*Milan Rastislav Štefánik*) и остали, могу се назвати само Масариковим сарадницима. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је сложенији процес. У њему је кључну улогу одиграла српска држава. И интелектуалци, који су у томе учествовали, били су, унутар себе, много разнороднији.

Цела Масарикова политичка каријера, од његовог првог скупштинског говора (1892), посвећеног стању у Босни и Херцеговини под окупацијом Аустро-Угарске, била је блиско повезана са српским и југословенским питањем (Ковић 2020а). Масарик је присуствовао Загребачком велеиздајничком процесу против Срба (1909), оптужених за завереничко деловање против Аустро-Угарске, и обавештавао европску јавност о судском прогону над оптуженима. За време Фридјунговог процеса (1909), када су званичници загребачке Хрватско-српске коалиције тужили аустријског историчара Хајнриха Фридјунга (*Heinrich Friedjung*) због тврдњи да су радили за Србију, Масарик је имао кључну улогу, јер је доказао да су

документи на које се Фридјунг позивао били фалсификати. После ових догађаја, Срби су у овом скупштинском посланику и професору прашког универзитета видели свога пријатеља и браниоца пред државним прогонима које је над њима вршила Аустро-Угарска.

У време „Албанске кризе” 1912, када је Аустро-Угарска тражила повод за напад на Србију, Масарик је покушавао да, незваничним посредовањем, допринесе смањивању напетости између две државе. И после ратног сукоба Србије и Бугарске 1913. године, покушавао је да помогне у покушајима измирења.

У Првом светском рату, Масарик и Срби удружили су снаге у борби за стварање чехословачке и југословенске државе. Масарик је, пошто је емигрирао из Аустро-Угарске, имао два српска пасоша и сву практичну подршку српске дипломатије. У сукобима између српске владе и хрватских и словеначких емиграната, које је она окупила у Југословенском одбору, поводом питања унутрашњег уређења и граница будуће државе, Масарик је настојао да се држи по страни. И његов успех је, међутим, зависио од подршке утицајних британских публициста и државних службеника, нарочито Роберта Вилијама Ситон-Вотсона (*Robert William Seton-Watson*) и Хенрија Викама Стида (*Henry Wickham Steed*), који су, у овим сукобима, доследно били на страни Хрвата и Словенаца. То се, повремено, могло осетити у Масариковим ставовима о устројству будуће југословенске државе. Хрвати и Словенци су га, међутим, оптуживали да је био на страни Срба и, у територијалним споровима поводом Далмације и Истре, на страни Италијана.

Као председник Чехословачке, Масарик ће се према Југославији и њеном краљу Александру Карађорђевићу, држати савезнички и лојално. Две државе су, заједно са Румунијом, формирале Малу Антанту, која је имала циљ да зауздава амбиције Немачке и њених савезника, поражених у Првом светском рату.

Између два светска рата о Масарику и његовим везама са Србима писано је много, али по правилу у свечаним приликама, када је требало нагласити савезништво две земље. Такви текстови, иако су често били драгоцен мемоарска сведочења,

нису могли да буду сасвим објективни ни критични (Веркорес 1938; Prohaska 1927). У социјалистичкој Чехословачкој вођена је осмишљена кампања потискивања Масарикових идеја и наслеђа. Сличан је био однос Титове Југославије према њеним творцима, краљу Александру Карађорђевићу и Николи Пашићу. Улице посвећене Масарику у Београду, Шапцу и другим српским градовима су, међутим, задржале своја имена (Плић 2014; Hulicka 1957).

После пропасти источноевропског социјализма и распада Чехословачке, обновљено је занимање за Масарика и изнова отворен Масариков институт у Прагу (1990). Ту се, поред осталог, објављују Масарикова преписка са Јужним Словенима и истраживачки радови посвећени њиховој сарадњи (Hladký, Škerlová, Cibulka 2015; Doubek, Hladký, Vlček a kolektiv 2013). У последњим деценијама у чешкој и српској науци објављени су вредни радови о везама између Масарика и Срба (Štjepanek 2015; Štěpánek 2013; Štjepanek 2005; Štepanek 2004; Hladký 2015a; Hladký 2015b; Hladký 2013; Hladký 2001; Krestić 2000; Kovaček 2000; Živojinović 2008; Radojević 2006; Šimunović Bešlin 2013). Започето је и, на жалост, прекинуто превођење Масарикових најважнијих дела на српски језик (Masarik 2016; Masarik 2014).

Слична је била судбина наслеђа интелектуалаца из Краљевине Србије који су, у првој деценији 20. века, проповедали југословенску идеју, да би за време Првог светског рата учествовали у стварању Југославије. У Србији, као и у Чешкој, тада се тешко могла повући јасна граница између интелектуалаца и државника. Међу њима је, ипак, било оних који су до краја остајали везани за академске и културне установе, да би у Великом рату већина била послата у иностранство, у мисију пропагандног деловања за југословенску идеју (Јован Цвијић, Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Александар Белић, Станоје Станојевић, Милан Грол, Божидар Марковић, Николај Велимировић и други), али и оних који су се, слично Масарику, окренули позиву државника и дипломата (Стојан Новаковић, Никола Пашић, Милован Миловановић, Светислав Симић, Јован М. Јовановић Пижон, Љубомир Јовановић). Масарик, рођен 1850, по годинама је био ближи старијој генерацији српских интелектуалаца, која је

брже и лакше улазила у политику - Стојана Новаковића (рођен 1842), Николе Пашића (1845) и других.

У међуратном добу они су, слично Масарику, давали тон званичној српској и југословенској култури. За време социјализма неки су били углавном прихваћени (Јован Скерлић, Јаша Продановић), други су признавани за академске ауторитете, уз повремена политичка сумњичења њихових дела (Јован Цвијић, Богдан Поповић, Павле Поповић, Станоје Станојевић), трећи су проглашени за политичке противнике или непријатеље (Слободан Јовановић, Николај Велимировић, Милан Грол) док је већина била скрајнута и предата заборау (Божидар Марковић, Бранко Лазаревић и други). Слично Масариковом делу, уочи и после пада социјализма, са откривањем заборављеног наслеђа, дела ових генерација српских интелектуалаца почела су да привлаче наглашену пажњу (Stanković 1985; Trgovčević 1986; Čubrilović 1991; Vaso-
vić 1994; Pavković 1996; Bigović 1998; Radojević 2007; Šemjakin 2008; Vojvodić 2012; Bataković 2013; Radojević 2014; Đurić 2014; Vojvodić 2015; Milosavljević 2017; Kolaković 2016).

По свему судећи, обновљено занимање за чешке и српске интелектуалце с краја 19. и из прве половине 20. века део је ширег кретања. У новије време појавио се низ драгоцених студија, на основу којих се историја интелектуалаца препознаје као посебан историографски жанр (Sirinelli 1996; Charle 2001; Ory et Sirinelli 2004; Collini 2009; Ringer 1990; Stuart Hughes 1977).

II

У међуратној југословенској култури Томаш Масарик је имао посебно, почасно место. Божидар Марковић, његов саборац из времена Фридриховог процеса, написаће у зборнику Југословенско чехословачке лиге, посвећеном Масарику:

„Делатност Масарикова није везана само за свој народ, она се распростире на цело Словенство, а поглавито на Југословенство. Као год што је његово име тесно везано за културну и политичку историју чехословачког народа, исто је тако оно везано и за судбину Југословена. Масарику припада

велики део заслуга за стварање услова, да се до југословенског ослобођења и уједињења што лакше дође. Масарик као политичар не може се одвојити од Југословена. Његова политичка делатност је таква, да је он једновремено, истом акцијом, рушећи заједничког непријатеља, припремао спас и свога и нашега народа. У томе се и састоји права величина његова. Отуд и велика и непосредна љубав, коју он ужива у целом нашем троименом народу” (Marković 1927, 23–24).

„Масарик је наш и ваш” – потврђивао је Јан Хербен (*Jan Herben*), Масарииков блиски сарадник, у чланку под насловом „Наш Масарик”, објављеном у специјалном броју *Српског књижевног гласника*, посвећеном Масарииковом осамдесетом рођендану (Herben 1930, 425).

Пре Првог светског рата Масариикова кључна дела, међутим, нису била преведена ни у Београду ни у Загребу. У међуратном периоду, у Загребу, у оквиру недовршеног издања Масариикових изабраних дела, објављена је *Нова Европа* (1920), потом и први том *Русије и Европе* (1923) (Masaryk 1920; Masaryk 1923). *Светска револуција* преведена је у Београду и штампана латиницом, 1935. године (Masaryk 1935). Појава *Разговора са Т. Г. Масарииком* Карела Чапека (*Karel Čapek*), у издању Матице српске, уз подршку Дунавске бановине и чехословачког министарства просвете, у тиражу од пет хиљада примерака, у години Минхенске конференције, била је, сама по себи, демонстрација солидарности са угроженим савезником (Čapek 1938).

Пре 1918, у земљама које су припадале Аустро-Угарској, у Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини утицај Масариикових идеја је, и без превођења његових најважнијих дела, био лако уочљив. Његов скупштински говор о Босни и Херцеговини из 1892, Срби су у Загребу објавили већ наредне године (Masarik 1893). Хрватски студенти који су, почевши од 1895, почели да одлазе на студије у Праг, после сусрета са харизматичним професором, проповедали су сарадњу са Србима, уместо позивања на „хрватско државно право”, које је подразумевало да Срби једноставно не постоје на територији „Троједнице”. Масариикове идеје о јединству Срба и Хрвата утицаће на стварање нових странака и Хрватско-

српске коалиције, која ће већ 1906. доћи на власт у Хрватској. Њихов утицај биће приметан и унутар омладинског покрета у Сарајеву, Мостару и Бањалуци, из кога ће израсти Млада Босна (Krestić 2000, 86; Krestić 1991, 410–458; Slijeperčević 1930; Jevtić 2014; Dedijer 2015, 226–227, 248, 279).

У Србији и Црној Гори Масарик је и пре Првог светског рата уживао велики углед, захваљујући, пре свега, одбрани Срба у судским процесима из 1909. године. Београдски државници су према њему били нешто уздржанији, због његових планова за решење јужнословенског (и чехословачког) питања у оквиру Аустро-Угарске. У Београду су знали да би то био крај идеје ослобођења и уједињења српског народа. Осим тога, Масариково деловање из 1909. додатно је погоршало односе између Србије и Црне Горе. Званични кругови на Цетињу су према Масарику били непријатељски расположени, јер је оптуживао кнеза Николу да је не само организовао судски прогон над студентима и припадницима Народне странке на Цетињу 1908. године („Бомбашка афера”), него и да је био умешан у покретање Загребачког велеиздајничког процеса 1909, преко истог „крунског сведока” у оба процеса, Ђорђа Настића, са истим оптужбама за завереничко деловање Београда против суседних земаља (Masaryk 1909, 57, 84–86; Štěpánek 2013, 297–304).

У Србији и Црној Гори, где је унутрашњи политички живот био другачији од оног у Аустро-Угарској, утицај Масарикових политичких идеја био је занемарив. Зато би сличност између Масарикових схватања и политичких идеја тадашњих најзначајнијих београдских интелектуалаца требало, по свему судећи, радије тумачити општим, европским кретањима и расположењима, него међусобним утицајима. То се понајбоље види када се та схватања и идеје сагледају у њиховим ширим оквирима.

Станоје Станојевић је, као Новосађанин и професор на Универзитету у Београду, умео да осети ове разлике и подударања. У својој *Историји српског народа* (1910, друго издање) он је написао:

„Два су главна принципа, реализам и демократизам, која руководе српско друштво, особито у оним покрајинама, где

се најбоље ради и где је национални живот најинтензивнији. Реализам је прво почео хватати корена у Троједници код српске и хрватске омладине, под утицајем реалистичких принципа проф. Т. Масарика. Данас је под утицајем тих идеја цела омладина српска и хрватска на универзитетима, особито у Загребу, Бечу и Пешти. Утицај тих идеја осећа се и опажа особито јасно у раду и политици српско-хрватске коалиције. Демократизам се особито развио у Србији и захватио је одатле брзо све српске покрајине. Он је основна црта целокупног народног живота и у Србији и ван Србије. После анексије добила су ова два принципа још шири значај, и продрла су дубоко у све друштвене слојеве у целом народу особито у Србији, у Троједници и у Босни” (Цитирано у: Krestić 2000, 86).

Питање српских утицаја на Масарика још није проучено. Почевши од разочарања због одбијања Беча да пристане на његово посредовање 1912. године, Масарик је почео да одустаје од реформе Хабзбуршке монархије, да би 1914. већ исповедао основно уверење Срба, по коме она мора да буде разорена (Masaryk 1935, 27–28). Његови захтеви да Србија има првенство у југословенском покрету и у будућој држави, проистицали су из политичког реализма и чињенице постојања независне српске државе, са сопственом војском и дипломатијом. Није крио дивљење пред јунаштвом Србије и њених војника (Masaryk 1935, 100, 390, 407, 470).

На основу Масарикових кључних, програмских текстова не може се рећи да су, за време његових честих, али кратких боравака у Србији (1909–1912), српски писци и интелектуалци оставили дубљег трага на његовој мисли и идејама. Приређивачи Масарикове преписке приметили су да се са Јужним Словенима мање дописивао о начелним, философским и историјским темама, како је чинио у преписци са Пољацима или Русима, а више о практичним политичким питањима. Једини изузетак била би, у одређеној мери, преписка са хрватским филологом Ватрославом Јагићем и словеначким књижевним историчарем Матијом Мурком (Hladký, Škerlová, Cibulka 2015, 45).

Масарикова преписка, ипак, сведочи да је и са српским интелектуалцима размењивао идеје и књиге. Тако је било са философом европског домашаја, Браниславом Глигоријевићем

(Petronijević 1902, 125). Нешто присније сарађивао је и са професором правног факултета Божидаром Марковићем (Radojević 2007, 86–87). Таквих примера има још. У време лондонских ратних година, сарађивао је са професорима књижевности и уредницима *Српског књижевног гласника*, најутицајнијег српског часописа тога доба, браћом Богданом и Павлом Поповићем. Павле Поповић препоручивао му је литературу о Шекспиру (Porović 1915, 240–241; Porović 1918, 268). У то доба Масарик је био у додиру и са Димитријем Митриновићем, чије су идеје такође имале шири, европски утицај (Mitrinović 1915, 240). Митриновић је, како је утврђено, утицао на оца Николаја Велимировића, потоњег Светог Николаја Жичког и Охридског (Vigović 1998, 53–54). Велимировић је тада, за време своје лондонске мисије, блиско сарађивао са Масариком. О томе ће касније бити више речи.

Изгледа да је Масарика занимала и српска народна култура. Приликом боравка у Србији 1910. године, када је, како је говорио, „хтео да проучи дух српског народа”, Масарик је спавао код Јеремије Недића из села Теочина код Горњег Милановца. Остали су „побратими”, па је Масарик, као председник републике, у Прагу за Недића приредио свечану вечеру. У Масариковој заоставштини сачувана су писма Јеремије Недића, али и Танасија Вучића, гуслара из села Бијеле код Шавника, који је пред њим наступао у Прагу 1928 (Nedić 1925, 351–352; Nedić 1927, 371–373; Nedić 1931, 420–421; Vučić 1928, 379; Vučić 1937, 508; Štjepanek 2005, 294). Масарик је често говорио о снажном утиску који је на њега оставило сведочење Милана Прибићевића, о томе како су 1912. године, његови „сељачки војници”, у побожној тишини, „да не би прекинули вечити сан својих јуначких предака”, крстећи се, гологлави, у сузама, ступили на Косово поље. „Колико је немачких професора, који данас бесне против Србије, вредно само једне сузе ових неписмених сељака?” питао је Масарик слушаоце на свом приступном предавању у лондонском Кингс Колеџу (*King's College*) 1915. године (Masaryk n. d., 21; Herben 1930, 430; Veseli 1930, 434).

Међу студентима који су се после 1895. у Прагу окупљали око Масарика, из Србије је био само Иван Шајковић. Био је члан уредништва *Новог доба*, листа прашке југословенске

омладине, који је излазио под Масариковим утицајем (1898), и касније, један од оснивача и секретар београдског „Словенског клуба”. Шајковић је припремао материјале за говоре чешких посланика о балканским питањима (АЈ, ФРКЈС, 382–12–111). У *Српском књижевном гласнику* он је 1902. објављивао белешке о Масариковим чланцима и књигама (Šajković 1902a; Šajković 1902b). Прва Масарикова дела која су се, после говора о Босни и Херцеговини из 1893, појавила на српском језику, били су Шајковићеви преводи две моралистичке књижице: *Једноженство и многоженство* и *О задацима ђака* (Masarik 1902a; Masarik 1902b). Шајковић се дописивао са Масариком и обавештавао га о намери да преведе и његово *Социјално питање* (Šajković 1901, 122–123; Šajković 1902v, 123; Šajković 1902g, 124).

Масарик је у то време, наиме, баш као и уредници и оснивачи *Српског књижевног гласника*, професори Велике школе и Универзитета у Београду Богдан и Павле Поповић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић и остали, веровао да нација може да се мења кроз „изградњу карактера” својих припадника, и да у томе моралистичка књижевност има важну мисију (Herben 1930, 427; Ković 2015a, 222–225). Јаша Продановић, још један професор, пун поверења у моћ моралистичке и дидактичке књижевности, у свом приказу књиге *О задацима ђака*, сагласио се са свим основним Масариковим идејама (Prodanović 1902, 234).

Масариково предавање *Етика и алкохолизам* преведено је на српски 1909. године (Masarik 1909). Преводилац, професор Крагујевачке гимназије Петар М. Илић, писао је Масарику да би му захвалио за „одбрану наше невинне браће, загребачких мученика за српско име и напредак” и да би изразио дивљење „према храбром и неустрашивом чешком племену, које је нас Србе задужило својим искреним симпатијама” (Ilić 1909, 146–147).

И ово дело било је, међутим, посвећено моралистичким и препородитељским темама, сасвим у духу идеја најистакнутијег београдског интелектуалца овога доба, Јована Скерлића (Ković 2015v, 551–579). Масарик је у овом чланку тврдио да је „основни етички захтев нашег доба: изграђивање хармоничне

и енергичне личности” (Masarik 1909, 126). Слично Скерлићу, Масарик је, у ишчекивању доба искушења, проповедао култ „самоизградње”, акције и енергије: „Ми тражимо данас од човека енергију, ми хоћемо да будемо и да имамо људе јаке воље” (Masarik 1909, 126).

Проповедање мирољубиве политике „ситних корака” одбијало је, међутим, од Масарика припаднике чешких млађих, револуционарних нараштаја. То је оно што ни младобосанци код Масарика нису прихватили. За време рата схватили су, међутим, да је променио став и да им се приближио (Slijepčević 1930, 467). Скерлић је за њих био неспорни ауторитет, али им је и он, како је приметио Милорад Екмечић, због политике „ситних корака” и „оплемењивања нарави” кроз књижевност, изгледао као „превремено остарели учо” (Екмеčić 1989, 536). И он ће, међутим, под утиском победа у Балканским ратовима, схватити да се методи морају прилагођавати новом времену (Ковић 2015v, 577–578).

Масарик је припадао истом, професорском друштвеном слоју као и Јован Скерлић, Јован Цвијић, Александар Белић, Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Љубомир Стојановић, Стојан Новаковић и остали водећи српски интелектуалци тога доба. Личили су на „либералне мандарине” Фрица Рингера, који је тај појам сковао бавећи се тадашњом немачком академском заједницом (Ringer 1990, 1–13). Баш као и Рингерови „мандарини”, српски припадници универзитетске, меритократске елите, сукобљавали су се, у име демократије, са владарском самовољом Обреновића, потом и Хабзбурговаца. Масарик је борбу против Хабзбурговаца, заједно са Србима, водио све до 1918. године. Заједнички им је био и демократски, модернистички одговор на изазове доба маса, који је, за разлику од већински конзервативних, „ортодоксних мандарина” у Немачкој, подразумевао суштинско прилагођавање традиције захтевима савремености.

За разлику од Масарика, међутим, београдски професори су, после Мајског преврата, у својој држави били призната и утицајна елита. Како је приметио Милан Грол, уредници и сарадници *Српског књижевног гласника* су после 1903. „дошли на власт” (Grol 1939, 59). Масарик, међутим, слично српским

и хрватским интелектуалцима у Хабзбуршким земљама, није припадао привилегованој управљачкој елити, него подређеној, мањинској нацији.

Истакнута улога Масарика и српских интелектуалаца у јавном животу такође није била локална специфичност, нити последица међусобних утицаја. Појам „интелектуалац” ушао је у употребу управо у овом добу, крајем 19. и почетком 20. века, у време Афере Драјфус. Њиме су означавани Емил Зола, Анатол Франс и остали „људи од пера”, који су стали у одбрану невинно осуђеног капетана јеврејског порекла. Много „људи од пера” налазило се, међутим, у „антидрајфусовском” табору (Ory et Sirinelli 2004, 7–61). Масарик је, баш у то време, чинио исто бранећи Јевреје и Србе у Хилзнеровој афери и Загребачком процесу. Јован Скерлић, Љубомир Стојановић, Слободан Јовановић и други српски интелектуалци ушли су, у исто време, у добу Ивањданског атентата и потоњих масовних хапшења, у борбу за одбрану „природних права” или „људских права” од „државног интереса”, свемоћи државе и круне (Jovanović 1931, 105, 117; Grol 1939, 147, 153; Jovanović 1991a, 707).

И опредељење за демократију Томаша Масарика, Јована Цвијића, Јована Скерлића, Милана Грота, Божидара Марковића било је типично за деценију очи Првог светског рата, у историографији названу „златним добом европског радикализма” (Stuart Hughes 1962, 21). Позивање на демократију у супротстављању владарском апсолутизму у Србији је, уствари, почело много раније, у добу раног либерализма Владимира Јовановића и Јеврема Грујића, да би то постало главна тема српског јавног живота са оснивањем Народне радикалне странке Николе Пашића (Antonić 2015; Ković 2015b).

Масариково супротстављање „реализма” ономе што је називао „историзмом”, његов захтев да се „реално” сагледа садашњост, па тек онда и прошлост (Сарек 1938, 111, 133, 338–339; Masaryk 1935, 520–522; Herben 1930, 428), такође је било блиско београдским интелектуалцима. Већ је најзначајнији идеолог српског радикализма и социјализма, Светозар Марковић, програмски заговарао „реални правац у науци и животу”. Осим Марковићевих идеја, на „реализам”

ове генерације српских интелектуалаца пресудно су утицале и расправе архимандрита Илариона Руварца, оснивача историографске „критичке школе”, као и „непатриотска” књижевна критика Љубомира Недића (Skerlić 1967, 426; Čorović n. d., XXXVI). У исто време, Масарик је у чешкој култури одиграо улогу сличну оној која је Руварцу припала међу Србима, када је водио полемике у којима је доказивао да су тобоже древни Краљичинодворски и Зеленогорски рукописи били фалсификати (Џарек 1938, 101–103).

Занимљиво је да се Масарик у говору одржаном у Загребу 1909, заговарајући „реализам” и јединство Срба и Хрвата, позивао на Доситеја Обрадовића (Novak 1930, 452; Agičić 2000, 230). И у том детаљу би можда требало да се потраже трагови међусобних утицаја. Доситеј је био велики узор тадашњих српских интелектуалаца. Светислав Симић је 1901. писао да су се Срби „заносили славом предака, заборављајући што нас је још неумрли Доситеје учио, да славу треба од себе почињати” (Simić 1901, 157–158). На посветовњачењу српске културе, по угледу на Доситеја, и на њеном утемељењу у савремености, нарочито су настојали Стојан Новаковић и Јован Скерлић (Ković 2012, 190–192; Ković 2018, 351–352). Масарик је, у свом радикалном одбацивању обавезујућег, средњовековног историјског наслеђа, можда понајвише личио на Стојана Новаковића.

У јавном раду ових српских интелектуалаца, баш као и Масарика, увек је било нечег професорског и дидактичког. И код њега се опажа исто двојство – вера у препородитељску моћ књижевности и стално понављање потребе за „реалним” сагледавањем света. Како је наглашавао, насупрот књишком „романтичарском шовинизму”, ослоњеном на историју, он се залагао за „реализам”, окренут ка савременим приликама. Како смо видели, сличност је постојала и у активизму, заговарању енергичне акције, али не кроз револуцију, него кроз „просвету”, као и у истицању да су политика и морал нераздвојни (Herben 1930, 425–430; Politeo 1930, 444, 446; Novak 1930, 448; Slijerčević 1930, 466, 467). Масарик од 1914, међутим, израста из професора и пропагандисте у државника. По томе је, поново, много више личио на Стојана Новаковића, Николу Пашића

или Милована Миловановића, него на Јована Цвијића, Јована Скерлића или Слободана Јовановића.

III

Кључна је, међутим, била блискост у тумачењу националног идентитета. Масарик је, баш као и Новаковић, Миловановић, Пашић, Цвијић, Скерлић и остали, нацију тумачио као динамичку појаву, подложну променама изазваним, поред осталог, свесним деловањем људи. Таква схватања водила су га ка уверењу да се од Чеха и Словака могла изградити нова, чехословачка нација. Божидар Марковић је писао да је Масарик „радио на препорођају старе и стварању нове чехословачке нације” (Marković 1927, 25). И српски интелектуалци бавили су се, према речима Јована Цвијића, „прављењем народа”, које је подразумевало уобличавање југословенске идеје, па и стварање југословенске државе (Ković 2015a, 230–232).

Промена идентитета у Хабзбуршкој монархији је, већ вековима, била уобичајена појава. Друштво засновано на привилегијама делило је и појединце и народе на владајуће и подређене. Масарик је писао о томе како је идентитет Чеха промењен силом, после пораза чешких протестаната на Белој Гори 1620. године, али и деловањем римокатоличке цркве, лојалне Хабзбурговцима. Друштвене привилегије, намењене управљачком слоју, и нарочито школски систем, подстицали су претапање Чеха у Немце. Теорије и правне норме засноване на „државном праву” нису признавале постојање мањина, и успешно су, после 1868. послужиле асимиловању Словака у Мађаре (Masaryk 1935, 562–571). Ако су Хабзбурговци и римокатоличка црква претварали Чехе у послушне Немце и католике, и ако су Мађари, служећи се државом и црквом, асимилovali Словаке, умесно је било упитати се зашто њихови идентитети не би поново могли да буду промењени, или обновљени, деловањем заједничке државе, али и слободном вољом, у ери равноправности и демократије?

Слично питање могли су да поставе и Срби. На тлу Османског царства и Хабзбуршке монархије и они су, милом или силом, променом вере и уз помоћ државе, претепани у друге

народе. У Славонији и Далмацији, у другој половини 19. века, католички Срби постајали су Хрвати, у Угарској су претварани у Мађаре, а у Босни и Херцеговини је чак покушавано да буду асимиловани у „Босанце” (Екмећић 2011, 310–317).

Сам Масарик је оставио много сведочанстава о променама идентитета својих рођака, пријатеља и познаника, Чеха и Словака. И он је, у младости, слободном вољом, од Словака постао Чех, потом од римокатолика протестант, да би, после женидбе, променио и презиме, додавши му презиме своје америчке супруге. И за њу је, међутим, писао да је „Американка постала Чехињом, морално и политички” (Сарек 1938, 21, 27, 40–42, 74–79).

Масарик је појам „национализам” сматрао штетним, јер је знао да је у Британији, Француској, па и у Русији, био изједначен са „шовинизмом” (Masaryk 1920, 57). Уместо „националности” најчешће је писао „народност” и „народносно осећање” (Masaryk 1920, 35–59). Слично Новаковићу, Миловановићу, Пашићу и осталима, Масарик је веровао да је језик основно, објективно мерило народности (Masaryk 1935, 506). Језик и народност били су, како је тврдио, плод „природе и историје” (Masaryk 1920, 58). Знао је, међутим, као и они, да су се имена језика и сами језици мењали, као и да је не само филологија, него и политичка воља одлучивала о томе да ли ће један говор бити проглашен језиком или дијалектом (Masaryk 1920, 36–38, 43).

Масарику и водећим српским интелектуалцима заједничко је било и то што су у народу видели, превасходно, заједницу културе, подложну променама насталим деловањем људи. Масарик је тврдио да је „народ културна организација, држава политичка” (Сарек 1938, 337), да је у „мешовитим државама” потребна „културна синтеза” и да се од 18. века зна „да се народност, природа и карактер народа изражавају читавим духовним и културним настојањем. Зато данас свесно неговање народности захтева не само језични него и свеопшти културни програм” (Masaryk 1935, 506). Пишући, као председник републике, о задацима чехословачке државе Масарик је питао: „Зар се карактер народни, као и индивидуални, не

мења васпитањем, школом, великим искуством (изгубљеним и добивеним ратом и сл.) (Masaryk 1935, 506)?"

Југословенски усмерени српски писци, нарочито они који су нацију, засновану на језику, узимали као објективну датост (Никола Пашић, Љубомир Јовановић), тврдили су да су Срби и Хрвати били један народ, јер су Хрвати преузели српски за свој књижевни језик (Ković 2015a, 247–255). Срби су се, у „прављењу народа”, позивали на ренановско право „свакодневног плебисцита”, демократски изражену слободну вољу (Јован Скерлић, Светислав Симић, Милован Миловановић), али и на осмишљено, дугорочно деловање државе на „стапању” различитих народа (Стојан Новаковић, Слободан Јовановић) (Ković 2015a, 232–247). Било је тешко сврставати их у различите „школе мишљења”, јер су се, у разним периодима и околностима, позивали на различита начела (нарочито Стојан Новаковић, Јован Цвијић, Милован Миловановић, Светислав Симић, Слободан Јовановић, Јован Скерлић).

Масарик је тврдио да су Срби и Хрвати били један народ, са једним, заједничким језиком, али се, у својим кључним, програмским текстовима, *Новој Европи* и *Светској Револуцији*, није бавио сличношћу језика Чеха и Словака. Није настојао ни да истицањем историјских и културних веза докаже њихово право на чехословачку државу. У својим текстовима није се позивао ни на моћ државе у уобличавању народа, али ће, као прагматични државник, бити спреман да се и њом послужи. Народност је, како је писао, била демократска појава, док је држава била аристократска установа. За разлику од Немаца који су, по Масарику, државу уздизали изнад нације, циљ чехословачког покрета није била изградња држава, него оплемењивање народа. Апсолутистичка царевина Хабзбурговаца, која је угасила слободу Чеха на Белој Гори, настала је у савезу државе и римокатоличке цркве (Masaryk 1920, 38–41, 43). Ту су били корени и модерног империјализма, који је, по Масарику, изазвао Први светски рат (Masaryk 1920, 46–47).

Као демократа, Масарик је веровао у начело слободне воље и „природно право” на самоопредељење. Иако се позивао

на „природно право” Чеха и Словака да се уједине, није желео да сасвим напусти ни „историјско право” Чеха. Оно им је, наиме, омогућавало да потврде своје право на Чешку, Моравску и Шлезизију, али и да сасвим потисну Немце, који су на тлу Чешке чинили значајан део становништва (Masaryk 1935, 466–467; Šarek 1938, 125–126).

У Аустро-Угарској, нарочито у Угарској и Хрватској, теорије о „историјском праву” и „државном праву”, утемељене у феудалним повељама и привилегијама, коришћене су, наиме, да би оправдале асимилацију мањина у угарски, односно хрватски „политички народ”. У покушајима да се порекне „политичко” постојање Срба на тлу Крајине, Хрватске, Славоније и Далмације лежали су корени тадашњих сукоба између Хрвата и Срба, па и геноцида извршеног над Србима у Хрватској у 20. веку (Krestić 1988, 339–368; Krestić 2015, 23–61).

Управо под Масариковим утицајем део хрватске јавности почео је, нарочито после повратка хрватских студената са студија у Прагу 1895, да одустаје од теорија „историјског” и „државног права” и да сарађује са Србима (Krestić 2000, 86). Па ипак, занимљиво је да је Масарик, као председник Чехословачке, у разговорима са Карелом Чапеком, Србе које је бранио 1909, на Загребачком велеиздајничком процесу, назвао „Хрватима” (Šarek 1938, 143). Да ли је овде била реч о рецидиву „историјског права”, о уверењу Масарика, које се подударало са тадашњом званичном југословенском идеологијом, да су Срби и Хрвати један народ и да није важно како се у појединим приликама именују, или о Чапековој омашци, остаје да се утврди у накнадним истраживањима. Они су, наиме, били прогоњени због своје српске националне припадности, што је потврдила оптужница „државног одвјетника” Милана Акуртија (Krestić 1991, 502–504).

IV

Кључни Масарикови аргументи за стварање Чехословачке налазили су се, међутим, у равни геополитике. Масарик је, за време Првог светског рата, доказивао јавном мњењу Британије, Француске и САД да Аустро-Угарска мора да буде

уништена, и обећавао да ће њену улогу заустављања Немаца и њиховог раздвајања са Русима на себе преузети појас нових и обновљених држава, од Балтичког до Јадранског и Егејског мора (Masaryk 1920, 31–32, 63–107; Masaryk 1935, 114–115, 418, 482–486; Masaryk n. d. 5–11). Писао је да њихове границе чак, не би морале да одговарају распрострањању народа, па ни природним међама. Масарик је подсећао да су у Европи, током историје, границе најчешће повлачене на основу геостратешких и политичких интереса (Masaryk n. d. 18).

За време рата Масарик је предлагао и стварање територијалне везе, коридора између Чехословачке и Југославије, који би у исто време раздвајао Аустрију и Мађарску, што такође није могло да буде оправдано националним начелом, него искључиво геополитичким интересима. Срби, међутим, нису били спремни да гину за тако проширене ратне циљеве (Masaryk 1935, 48–49, 65; Masaryk 1920, 95, 128; Radojević 2006, 292–294).

Да је Масарик био спреман да у име геополитике одустане од националног начела и самоопредељења народа показаће се и 1918, када у Чехословачку буде укључио Поткарпатску Русију са русинским становништвом, како би добио заједничку границу са Румунијом и, преко ње, са Југославијом. Тако ће се Мала Антанта, као брана источним походима Немаца, повезати у једну територијалну целину.

Идеје рушења Аустро-Угарске и стварања држава „малих народа” у Источној Европи, које ће, као бедем, заустављати немачки продор ка Истоку, уз ослањање на Западну Европу, често су се понављале у предратним и ратним текстовима српских интелектуалаца. И они су се залагали за ослањање на Западну Европу али су, за разлику од Масарика, пре свега, рачунали на подршку Русије. Док је Масарик писао о преуређењу целог простора од Балтика до Јадрана и Егејског мора, они су се бавили заустављањем немачког продору ка југоистоку. И они су, међутим, показивали спремност на одступање од националног начела да би се испунили захтеви равнотеже снага и геополитике, као у Македонији, северној Албанији и у процесу стварања југословенске државе. Такав начин мишљења могао се пронаћи нарочито у кругу коме

су припадали Јован Цвијић, Светислав Симић, Милован Миловановић, Слободан Јовановић, Јован Јовановић Пижон (Milovanović 1894, 238–257; Cvijić 1907, 345–349; Jovanović 1991b, 213–214, 218–219, 222, 239–240; Ković 2001, 618–622). Њихови узорни и претходници били су нарочито Стојан Новаковић и Владимир Карић (Vojvodić 2003; Ković 2001, 602–605; Ković 2015a, 242–247). Такве идеје биће уграђене и у југословенски ратни програм Србије у Великом рату (Екмеčić 1973; Trgovčević 1986).

Масарик, Цвијић, Скерлић и остали водећи интелектуалци тога доба често су се бавили пребројавањем становника будућих, нових држава. Бројношћу становништва требало је доказати не само да предложене промене неће водити ка додатним усложњавањима мапе Европе, него и да ће те земље бити кадре да зауставе сваку будућу навалу Немаца и Мађара (Cvijić 1907, 341–342; Cvijić 1908, 14–15, 17–20; Skerlić 1913, 223). Масарик је предвиђао да ће се оне, додатно, удруживати у савезе, каква ће бити Мала Антанта, а можда и у нове федеративне заједнице, на пример између Југословена и Бугара. У зависности од тога које би државе биле створене, рачунао је да би на тај начин, узете заједно, имале између 60 милиона и 100 милиона становника (Masaryk 1935, 483).

Геополитичке идеје о германској опасности и нужности да Словени заустављају немачки продор на Исток, настајале су и у додиру са француским и британским интелектуалцима. Француски публициста Андре Шерадам (André Chéradame), један од раних утемељивача геополитике, између 1898. и 1942. објавио је низ књига и чланака чија је главна тема била опасност од „пангерманизма” (Kolaković 2016, 98–102; Pavlović 1994, 232–233). Овај ученик париске *École libre des sciences politiques* и Албера Сорела исповедао је геополитичке идеје које се могу пронаћи у књигама Масарика, Цвијића, Симића и других: о „пангерманској претњи” и Аустро-Угарској као њеној претходници, о продору „пангерманизма” ка југоистоку и Багдаду, о нужности удруживања словенских народа ослобођених на Западну Европу и Русију, о конзервативном, насилничком немачком империјализму, сукобљеном са демократском националном идејом, укоренењом у Француској револуцији (Chéradame 1917, хх–ххх, 1–5, 11–25, 129–130).

Шерадам се упознао са Стојаном Новаковићем 1901. године у Петрограду. Он га је упутио на Светислава Симића, а овај га је упознао са Јованом Јовановићем Пижоном. Симић је, на Шерадамов позив, објавио у његовом часопису *Energie française* један допис из Београда. Пижон и Симић су се, у својим текстовима, позивали на Шерадамова дела; Пижонова приватна библиотека била је пуна његових књига (АЈ, ЈЈР, 80–47–223; АЈ, ЈЈР, 80–39–181; АЈ, ЈЈР, 80–70; Simić 1903; Jovanović 1913). Стјепан Радић, хрватски политичар, приказивао је Шерадамове идеје у *Српском књижевном гласнику* и о њима писао Масарику (Radić 1901a; Radić 1901b).

Роберт Вилијам Ситон-Вотсон и Хенри Викам Стид били су, за време Првог светског рата, у поређењу са Андреом Шерадамом, у много непосреднијем и чешћем додиру са Масариком, Цвијићем и Пижоном, који ће тада бити српски посланик у Лондону. И они су захтевали стварање држава малих народа од Балтика до Јадрана, које ће обуздавати Немце, Аустријанце и Мађаре. Њихове границе требало је да буду одређене националним, али и стратешким мерилима (Seton-Watson 1915a, 9–13, 23–24; Seton-Watson 1915b, 237–298; Seton-Watson 1919, 181–193; Steed 1916; Steed 1925, 93–97; May 1961, 49–54; Péter 2004, 677).

Јасно је да се о овим идејама расправљало у ратним сусретима Ситон-Вотсоновог и Стидовог лондонског круга са Масариком, српским и хрватским емигрантима. Тешко се може утврдити ко је ту на кога утицао. Са Стидом, уредником спољнополитичке рубрике у Тајмсу (*Times*) Масарик је сарађивао и пре Великог рата, док се са Ситон-Вотсоном, публицистом и потоњим историчарем, који је од маја 1917. радио за британску владу, боље упознао тек у Лондону. Приликом сусрета у Ротердаму, октобра 1914, Масарик је убедио Ситон-Вотсона да је Аустро-Угарска изгубила право на постојање. Он је био значајно старији од Стида (21 годину) и Ситон-Вотсона (29 година) и умео је да их придобија за своје идеје (Seton-Watson 1925, 615–621; Steed 1952, 334–336). Иза Ситон-Вотсона и Стида стајали су, међутим, британска јавност и дипломатија, као и њихове све боље везе са званичним француским и италијанским круговима. Ситон Вотсон је, уз то, располагао значајним материјалним ресурсима и часописом

Нова Европа (1916–1920), чије оснивање је Масарик подстакао и у коме је, од првог броја, сарађивао (Hanak 1961, 370–379).

На завршетку рата, пред Париску мировну конференцију, Масарик је сажео и објавио своје геополитичке идеје у књизи истог наслова као Ситон-Вотсонов часопис, *Нова Европа* (1918). У то време, на истом месту, у САД, са истим циљем придобијања западних државника, појавила се и књига *Демократски идеали и стварност* (1919) Халфорда Џона Макиндера (*Halford John Mackinder*). И овај географ, који се данас сматра једним од кључних оснивача геополитике, заговарао је уништење Аустро-Угарске и стварање појаса малих држава. Уз то, Макиндер је, баш као и Масарик, тврдио да Источна Европа има одлучујући значај за будућност Старог континента. И он је наглашавао да би појас малих народа требало да раздвоји Немце и Русе. Макиндер је, наиме, упозоравао да би, по интересе англосаксонског, поморског „Римленда” било погубно свако спајање Немачке са Русијом, која је већ владала евроазијским „Хартлендом”, „Осовинском области”, кључном за судбину света. Тврдио је да би, из истих разлога, још опаснија била немачка окупација овог простора (Mackinder 1996, 78–80, 105–128).

Халфорд Макиндер је био припадник Ситон-Вотсоновог круга и члан његовог „Српског друштва у Великој Британији”, које је слало помоћ у Србију и бранило њене интересе у англосаксонском јавном мњењу. Он је, међутим, за разлику од Ситон-Вотсона и Стида, прагматичних у подршци Србији, због њене војске која је гинула за Југославију, али неуморних у супротстављању „великосрпским идејама”, на мапи нове Источне Европе, уједињене јужнословенске земље назвао „Велика Србија”, а чехословачке „Велика Чешка” (Mackinder 1996, 115; Stepić 2016, 181–202).

Масариков „реализам” је, по свему судећи, одговарао теорији међународних односа која се и данас назива „реализмом”, јер је рачунао на трезвену процену односа снага и на вечиту борбу за моћ између великих сила. Упркос Масариковој заслуженој репутацији слободоумног демократе, Алан Тејлор (*Alan John Percivale Taylor*) га је препознао као државника који је „разумео моћ” (Taylor 1979, 179–182).

Масарик, међутим, није желео да смисао његових настојања буде пука „воља за моћ”, видљива код класичних „реалиста”, од Тукидида (Θουκυδίδης) до Бизмарка (*Otto von Bismarck*). Он је оне који су, како је писао, у спољној политици хтели да се баве само „пребројавањем броја бајонета”, називао „шовинистима”. Тврдио је да је „читава наша загранична пропаганда уствари побијање шовинистичког национализма” (Masaryk 1935, 555).

V

Масарик је писао да чешка народносна идеја није требало да служи моћи и држави, него ширим, духовним, хуманим идеалима. Нацију је, на хердеровски начин, прво требало изнова открити, упознати, да би се потом могла усмеравати њена будућност. Масарик се зато, на почетку своје политичке каријере, посветио студијама чешке историје:

„Моји принципи и програм израсли су органски из наше историје, у коју сам се удубио и из које сам извукао свој политички и културни програм. У том погледу ми је учитељ отац народа Палацки, који нам је дао философску историју нашег народа, који је схватио нашу светску и историјску ситуацију и тиме одредио наш народни програм” (Masaryk 1935, 549).

Масарик је, наиме, тврдио да је за препород Чеха била кључна верска обнова, заснована на протестантском наслеђу Јана Хуса (*Jan Hus*), Јана Жишке (*Jan Žižka*), Петра Хелчицког (*Petr Chelčický*), Јана Коменског (*Jan Amos Komenský*), Франтишека Палацког (*František Palacký*), као и Словака Јана Колара (*Ján Kollár*), Павла Јосифа Шафарика (*Pavel Josef Šafařík*). Посвећен студијама чешке историје, словачкој историји окретао се тек узгред, углавном тамо где је у њој проналазио протестантско наслеђе. Како је писао, у Чешкој су то предање Хабзбурговци, немачко племство и римокатоличка црква привремено угасили после битке на Белој Гори 1620. године. Обнова је започела у 19. веку, у добу Палацког и осталих писаца чешког и словачког препорода. Масарикова борба за ослобођење и уједињење Чеха и Словака у Првом светском рату требало је да буде победоносан завршетак те

обнове. У томе је био њен историјски смисао. Зато је почетак отворене борбе против Аустрије обзнанио обележавањем пет векова од страдања Јана Хуса и манифестом објављеним 14. новембра 1915. године (Masaryk 1935, 84–86, 550–571).

Јан Хербен, саборац који је, као и Масарик, напустио римокатоличку цркву и прешао у протестантизам, тврдио је да је религија била у основи његовог погледа на свет (Herben 1919, 6). И Јарослав Пеликан (*Jaroslav Pelikan*), један од водећих протестантских историчара хришћанства и цркве у 20. веку, који ће у позним годинама прећи у православље, приметио је да је и Масариково виђење историје, његова историософија, била обојена религијом (Pelikan 1991, 4).

По Масариковом мишљењу, наиме, религија је била у основи народносне свести Чеха. Уобличила ју је „наша црква”, како је Масарик називао цркве Јана Хуса и Чешке браће. Зато је носилац чешког препорода морала да буде обновљена, национална, чешка црква (Masaryk 1935, 567, 568). *Светску револуцију* завршио је речима: „Исус, не Цезар, понављам – то је смисао наше историје и демократије” (Masaryk 1935, 575). И као председник Чехословачке, Масарик ће охрабривати прелазак чешких католика у новоосновану Чехословачку хуситску цркву, као и успон Цркве Чешке браће (Masaryk 1935, 571–575).

Препород је био основна политичка идеја Јована Цвијића, Јована Скерлића, Стојана Новаковића и осталих српских писаца овога доба. И они су, на сличан начин као Масарик, истицали разлику између родољубља и „шовинизма”. Обнову српске културе нису, међутим, настојали да утемеље у вери, нити у већ постојећој српској националној цркви, него у секуларизацији, на Доситејевом трагу, како би се превазишле поделе између Срба различитих вера, али и различитих југословенских народа (Ковић 2015а, 222–225, 255–259). У поређењу са Масариком, они као да су били доследнији модернисти, спремнији на напуштање „историзма”.

Масарик је, у томе, и по својим годинама, био ближи старијим генерацијама српских интелектуалаца. Српски либерали, Јован Ристић, Владимир Јовановић, Јеврем Грујић и други, позивали су се на националну историју и цркву и

у својим редовима имали су припаднике највише црквене јерархије, какав је био митрополит Михаило. И они су лако прелазили из науке и публицистике у политику и државнички позив (Ковић 2015b, 166–174). Српски либерали су, ипак, припадали генерацијама рођеним двадесетих и тридесетих година 19. века. Масарику је по томе био ближи радикал Никола Пашић, код кога се, такође, могло учити везивање српске националне свести за Српску православну цркву (Рашић 1995, 290–291, 300–301, 309–312; Velimirović 1997, 270–271; Šemjakin 2008, 258–267; Puzović 1997, 255–256).

И најмлађи нараштаји српских интелектуалаца, који су у јавни живот ступали после 1908, били су пријемчиви за овако схваћену националну идеју. Масарик је у Лондону сарађивао са оцем Николајем Велимировићем који је, као и Масарик, трагао за хришћанским смислом српске историје, али и Великог рата (Velimirović 2014b; Lubardić 2015, 238–357; Ković 2015g, 402–415; Markovich 2017, 143–190). На Масариково обележавање пет векова од страдања Јана Хуса, Велимировић је, из Њујорка, одговорио текстом *Свети Јован Хус* (Masaryk 1935, 84–86; Velimirović 2014e, 73–78). Он је о Хусу писао и пре и пошто је срео Масарика (Velimirović 2014b, 31–32, 231–233; Markovich 2017, 151, 153). У *Рату и Библији* (1931), најцеловитијем Велимировићевом делу о смислу Великог рата, али и новог светског сукоба, чији је почетак већ тада предвиђао, помиње се, поред осталог, његово пријатељство са Чарлсом Ричардом Крејном (*Charles Richard Crane*), чикашким пословним човеком, оријенталистом, дипломатом и блиским сарадником Масарика (Velimirović 2014v, 181–186). У Лондону је Масарик, како смо видели, био у контакту са Димитријем Митриновићем, који је подстакао неке од важних Велимировићевих идеја.

Од свих српских интелектуалаца које је сретао у Лондону, а српска влада је тамо послала неколико најугледнијих, Масарик у *Светској револуцији* изричито именује само Николаја Велимировића. Ту он, наиме, помиње „писце-професоре Савића и Поповића и оца Велимировића са његовом вештом црквено-политичком пропагандом” (Masaryk 1935, 142). У том сумарном исказу, јасно је само ко је „отац Велимировић”, али не и ко је «Савић» (можда публициста Владан Савић, или Милош

Савчић, члан српске секције за железнице и комуникације на Париској мировној конференцији) нити на кога од два брата, Богдана или Павла Поповића, Масарик овде мисли.

Масариково схватање народног препорода било је, умногоме, у знаку идеје „завета”. Јан Хербен је писао:

„Масарик је преузео завет Фрање Палацког и Карла Хавличека, исто тако као и завет Хусов и Хелчицког, Коменског и Добровског, те га разрадио у ширину и дубину према потребама времена и у духу напретка нашег века” (Herben 1930, 428).

Сам Масарик је своје главно дело, *Светску револуцију*, започео позивом на испуњење „Завета Коменског”, а завршио „Заветом Палацког”. Он је, уствари, наизменично користио два појма: «závět» и «kšaft». Српски преводилац, Јован Кршић, преводио их је као „завет” (Masaryk 1935, 34, 550).

У *Светској револуцији*, Масарик је опширно цитирао Палацког и његово заветно тумачење чешке историје. Он је, наиме, како Масарик наводи, писао да је „својим милим сународницима” оставио „завет” да „ма у каквом се положају нашли, никада не престану бити верни себи, истини и правди” (Masaryk 1935, 550–551). „Кад год смо побеђивали, то се увек дешавало више услед премоћи духа него услед силе физичке”, тврдио је Палацки и наглашавао да војнички успеси Јана Жишке и хусита у рату против римокатолика, предвођених Хабзбурговцима, нису били „неко бесно лудило, лупање и разбијање безумних дивљака (како је, нажалост, већ обичај да се приказује)”, него „светло одушевљење духа за идеју, морална непоквареност и виша просвећеност нашег народа” (Masaryk 1935, 550–551). Сви порази Чеха су, по Палацком, потицали од „недостатка духовне активности, моралне храбрости и одважности”; слом на Белој Гори задесио их је због сопствене „моралне трулежи” и „ослањања на мач и насиље” (Masaryk 1935, 551).

Масарик је, опет, тврдио да је Хусова „борба за виши морал и побожност, запечаћена жртвом живота” (Masaryk 1935, 569). И остале вође чешког протестантизма обавезивали су

Чехе на опредељење за, како Масарик каже, „Царство Божије и његову правду“:

„Хус и Жишка за нас су пример да живот без истине и без убеђења које њиме читавим управља нема вредности; Хелчицки и Братство уче да је рђав живот који је заснован на насиљу државном и црквеном; Коменски нам је показао пут ка јасноћи, свеопштој мудрости и човечности: у духу тих народних учитеља морамо да наставимо и да њихову зубљу предамо будућим поколењима... . . . Однос вере према политици и према практичном животу уопште схватам по оној заповести да најпре тражимо царство божје и његову правду – и све потребно биће нам дато; човек и народ с верским убеђењем, народ са чврстом вољом да оствари своје идеале, увек ће постићи своје. То је моје животно искуство, то је поука коју сам црпео из историје нашег народа и из историје свих народа” (Masaryk 1935, 570).

Осећање огрешења због напуштања завета и последичног пораза, и жеља да се победом у Великом рату изнова заслужи слобода и милост Божија, били су видљиви из Масарикових размишљања, у тренутку уласка у сукоб са Аустро-Угарском и поласка у емиграцију, 1914. године:

„Да ли ћемо поправити Белу Гору, и то потпуно? Да ли ћемо сами у себи победити Аустрију и њезино столетно васпитање? ’Верујем и ја Богу да ће се, пошто прођу вихори гнева, влада Твоја опет у Твоје руке вратити, о народе чешки’ (Masaryk 1935, 59)!”

Масарик је тврдио да су се у Великом рату, баш као у Тридесетогодишњем рату, сукобили „теократски апсолутизам” и „демократски хуманизам”; теократија, схваћена као стопљеност државе и цркве, сударила се са демократијом; апсолутистичка монархија одмеравала је снаге са републиком. Хабзбуршка монархија и Чеси оличавали су ова два сукобљена принципа. Чешка култура требало је да се ослободи од немачких и аустријских утицаја, да се, како је Масарик писао, „одаустријаншти” (Masaryk 1935, 571). То се могло кроз повратак себи и обнову историјске свести Чеха. Требало је, такође, пронаћи ослонац на Антанту и демократски Запад.

Масарик је веровао да је, као у време противреформације, и у Великом рату главни противник Чеха био римокатолички клерикализам. Тврдио је да је клерикализам и 1914. био покретач аустријског империјализма, као и да је „Аустрија проузрочила овај рат у својој противусрпској и противурусској мржњи” (Masaryk 1920, 105). Клерикализам је, дакле, био одговоран за избијање Првог светског рата:

„Клерикализам је вођа аустријскога империјализма, који је наперен против православља у Русији и на Балкану. Читав режим Фрање Јосипа оснивао се политички на том клерикалном империјализму” (Masaryk 1920, 66–67).

Масарик је, наиме, у слому римокатоличке Аустрије, лутеранске Пруске, па и православне Русије у Великом рату видео потврду победе демократије над теократијом (Masaryk 1935, 412–416). „Аристократизам” цркве, настао у њеној служби држави, оспорен је реформацијом, Француском револуцијом и коначно, Светском револуцијом. (Masaryk 1935, 522–527). „То нарочито важи за калвинизам, мање за лутеранство” – писао је Масарик (Masaryk 1935, 526).

У својој изразитој критичности према свим хришћанским црквама, Масарик је, наиме, штедео калвинисте. Присуство „завета” у Масариковој мисли можда би могло да се протумачи утицајем калвинистичке „теологије завета”. Масарик је од 1880. био припадник калвинистичке Јеванђелистичке цркве Хелветске конфесије. И Масарикова жена, Шарлота Гариг, која је на њега имала неспоран утицај, била је хугенотског порекла, иако је припадала унитарцијанцима (Skilling 1992, 63).

Утицај калвинизма на уобличавање нација, које у свом предању имају „завет” и „савез” са Богом, по угледу на Стари Завет јеврејског „изабраног народа” и Нови Завет Цркве, као „новог Израилља”, посебно је истакао један од водећих истраживача нација, национализма и националног идентитета, Ентони Смит. Према пореклу историјских и религијских „светих извора”, на које се нације позивају, он их је поделио на „заветне”, „хијерархијске” и „републиканске” (Smith 2003, 115–123; Smith 2008, 122–130).

Отпор немачким и аустријским утицајима био је можда и најважнија додирна тачка између Масарика и његових српских савременика. Срби нису случајно у Масариковим идејама наглашавали управо тај слој, свесну намеру да се чешка култура и политика „одаустријанизирају” (Marković 1927, 27; Kršić 1935, 16). Одавно је примећено да се у српској историји ништа после 1903. године не може разумети ван контекста политичког сукоба са Хабзбуршком монархијом и свесне намере да се напусте средњоевропски, немачки културни обрасци усвојени још у 18. веку. „Шваба” је на месту судбинског непријатеља почео да смењује „Гурчина” после 1878, аустроугарске окупације Босне, Херцеговине, дела Старе Рашке, за време наставка, у наредним деценијама, продора кроз Стару Србију и покушаја покорвања Србије и Црне Горе. Аустрофилска политика и апсолутистичке амбиције последњих Обреновића само су појачали српски отпор. Он је настао у друштву, при чему је, после покушаја унијаћења у Босни и Херцеговини и смене црквене јерархије у Србији, имао и јасну верску боју. Укоренио се у политичком животу са настанком масовне Народне радикалне странке и претварањем захтева за демократијом и владавином права у кључну паролу не само у супротстављању самовољи Обреновића, него и у пружању отпора конзервативној, клерикалној Аустро-Угарској. Коначно, у српској култури тај отпор је изражаван у смишљеном, програмском напуштању немачких, средњоевропских културних образаца и везивању за западноевропске, француске, британске, швајцарске, америчке узоре. Тај покрет почео је, у кругу око Српског књижевног гласника и пре Мајског преврата, да би се, после смене династија, претворио у званичну, прозападну културну и спољну политику, везану за Антанту. Водећи српски интелектуалци, Јован Цвијић, Јован Скерлић и остали, српском патриотизму давали су изразито демократску боју. Демократија је, баш као и за Масарика, била уверење, али и средство отпора пред Хабзбурговцима и задобијања подршке западних земаља. У културној оријентацији и они су давали предност Западу над Русијом, али код њих, за разлику од Масарика, није било отпора, него изразите наклоности према великој, савезничкој, православној сили. Не само верска и словенска осећања, него и политички реализам, нарочито

после Анексионе кризе, захтевали су од Срба ослонац на Русију (Ковић 2015а, 210–230; Ковић 2003).

Штавише, у историји Срба препознаје се присуство идеје «заветне нације», утемељене у култовима Светог Саве Немањића, Светог кнеза Лазара и Косовске битке, сачуваним унутар националне цркве и епског, усменог предања. Српски национални идентитет, или народносна свест, како се говорило у Масариковом добу, почевши од епохе просветитељства и романтизма, све више се, од заједнице вере и предања, окретао ка секуларно протумаченој заједници језика. Идеја завета наставила је да живи у оквирима епске, јуначке рецензије Вука Караџића, да би у потоњим епохама изнова мењала своје облике. Њена хришћанска суштина била је, међутим, сачувана у делу владике Петра II Петровића Његоша, да би била обновљена, у 20. веку, у делу Николаја Велимировића (Ковић 2017).

Почевши од *Религије Његошеве* (1910), у низу чланака и књига Николаја Велимировића, српски завет ће бити тумачен, пре свега, у духу наслеђа Светог Саве и Светог кнеза Лазара (Velimirović 2014а, 325–481; Velimirović 2014g, 143–174; Velimirović 2014d, 286–318; Velimirović 2014đ, 319–388; Velimirović 2014ž, 423–661). Било би, међутим, занимљиво да се темељније проучи значај сусрета Николаја Велимировића и Томаша Масарика у Лондону, за историју идеје завета у српској и чешкој култури. Занимљиво је да је управо круг око Ситон-Вотсона и Стида организовао прославу Видовдана у савезничким земљама. Поред осталог, у једној од њихових брошура, песник Гилберт Кит Честертон тврдиће да је Косовска идеја најбоље изражавала циљеве Антанте у Великом рату. Историја Срба је, како је писао, потврђивала хришћанско порекло нације, да без смрти нема васкрсења и вечног живота (Chesterton 1917, 32–33).

Кроз дело Јустина Поповића, потоњег Светог Јустина Ћелијског, заветно тумачење српске историје биће пренесено и у данашње време. У делима савремених српских теолога и писаца, заснованим на хришћанском предању, инспирисаним делима Николаја Велимировића и Јустина Поповића, присутно је тумачење Светосавског завета и Косовског завета као

опредељења за Царство Небеско, схваћеног као царство вечних вредности, правде, љубави, доброте, отаџбине. Завет подразумева и спремност да се за те вредности поднесе жртва. Српска историја се, гледано на овај начин, тумачи као повест о очувању и напуштању завета, наслеђеног од оца, слична старозаветној повести о Израилу, али укореењена, пре свега, у Новом Завету (Ković 2020). И у томе се, како се види, може препознати блискост са идејама и традицијом Томаша Гарига Масарика.

РЕФЕРЕНЦЕ

Необјављена архивска грађа

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-47-223, Stojan Novaković - Svetislavu Simiću, Petrograd, 10.5.1901.

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-70, Spisak knjiga jedne privatne biblioteke.

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Jovana Jovanovića Pižona (JJP), 80-39-181, Svetislav Simić - Jovanu Jovanoviću, Sofija 22.3. [bez godine].

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Stokholmu (FPKJS), 382-12-111, *Iskaz Dr Ivana Šajkovića o njegovom nacionalnom radu*, Stockholm, 16.3.1944.

Објављени извори и литература

Agičić, Damir. 2000. *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX u XX stoljeće*. Zagreb: Ibis grafika.

Antonić, Slobodan. 2015. „Demokratija.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 27-142. Beograd: CLIO.

Bigović, Radovan. 1998. *Od svečoveka do bogočoveka: Hrišćanska filozofija vladike Nikolaja Velimirovića*. Beograd: Društvo Raška škola.

- Bataković, T. Dušan. 2013. *Les sources françaises de la démocratie serbe (1804-1914)*. Paris: CNRS Éditions.
- Berkopec, Oton. 1938. *T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do konce roku 1937. Knihy a časopisy*. Praha: Slovenský ústav.
- Charle, Christophe. 2001. *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle: Essai d'histoire compare*, 2ième edition. Paris: Seuil.
- Chéradame, André. 1917. *The Pangerman Plot Unmasked: Berlin Formidable Peace-Trap of the "Drawn War."* London: John Murray.
- Chesterton, K. Gilbert. 1917. "The Thing Called a Nation: The Spiritual Issue of the War". In *The Lay of Kossovo: Serbia's Past and Present (1389-1911)*, 32–35. London: The Kossovo Day Committee.
- Collini, Stefan. 2009. *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Cvijić, Jovan. 1907. „O nacionalnom radu.” *Srpski književni glasnik* 18–5: 340–362.
- Cvijić, Jovan. 1908. *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
- Čapek, Karel. 1938. *Razgovori sa T. G. Masarikom*. Novi Sad: Matica srpska.
- Čubrilović, Vasa. 1991. „Život i rad Jovana Cvijića.” U *Sabrana dela Jovana Cvijića 1*, 15–156. Beograd: SANU, Zavod za udžbenike, Književne novine.
- Ćorović, Vladimir. n. d. „Ljubomir Nedić.” U Lj. Nedić, *Celokupna dela 2*, priredili Vladimir Ćorović i Borivoje Nedić. XI–XXVI. Beograd: Narodna prosveta.
- Dedijer, Vladimir. 2015. *Sarajevo 1914 I–II*, reprint drugog izdanja. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Doubek, Vratislav, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv eds. 2013. *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav.

- Đurić, Đorđe. 2014. *Srpski intelektualac u politici: politička biografija Jovana Žujovića*, drugo izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Ekmečić, Milorad. 1973. *Ratni ciljevi Srbije 1914*. Beograd: Prosveta.
- Ekmečić, Milorad. 1989. *Stvaranje Jugoslavije 1–2*. Beograd: Prosveta
- Ekmečić, Milorad. 2011. *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u novom veku (1492–1992)*. Beograd: Evro-Giunti.
- Grol, Milan. 1939. *Iz predratne Srbije: Utisci i sećanja o vremenu i ljudima*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Hanak, Harry. 1961. "The New Europe, 1916-1920." *The Slavonic and East European Review* 39–93: 369–399.
- Herben, Jan. 1919. *President of the Czecho-Slovak Republic: Thomas G. Masaryk*. Prague: The Czecho-Slovakian Foreigners' Office.
- Herben, Jan. 1930. „Naš Masarik.” *Srpski književni glasnik*. Nova Serija 29–6, 425–433. Hladký, Ladislav 2013. „T. G. Masarik a jižní Slované: konstanty a proměnné v rámci starého příběhu.” In *T. G. Masaryk a Slované*, ed. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 237–252. Praha: Historický ústav.
- Hladký, Ladislav. 2015a. „T. G. Masaryk a jižní Slované”. U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 5–42. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Hladký, Ladislav. 2015b. “Tomáš Garigue Masaryk and the South Slavs during the First World War, with Special Emphasis on the Relationship between Masaryk and the Serbs.” U *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, ur. D. R. Živojinović, 337–348. Beograd: SANU.
- Hladký, Ladislav, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, ed. 2015. *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.

- Hulicka, Karel. 1957. "The Communist Anti-Masaryk Propaganda in Czechoslovakia." *The American Slavic and East European Review* 16 (2): 160–174.
- Ilić, Aleksandar. 2014. „Marginalije o T. G. Masariku i njegovoj kritici boljševizma.” U *T. G. Masarik, O boljševizmu (1920–1921): Zabranjeni Masarik*, 120–194. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ilić, M. Petar. 1909. Petar M. Ilić – Tomaš G. Masarik, Beograd 1.5.1909, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 146–147. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Jevtić, Borivoje. 2014. „Sarajevski atentat: Sećanja i utisci.” U *Gavrilo Princip: Dokumenti i sećanja*, ur. M. Ković, 43–101. Novi Sad: Prometej; Beograd: RTS.
- Jovanović, M. Jovan. 1913. „André Chéradame: Douze ans de propagande en faveur des peuples balkaniques, Paris 1913.” potpisano sa In., *Srpski književni glasnik* 31–1: 79–80.
- Jovanović, Slobodan. 1931. *Vlada Aleksandra Obrenovića knj. 2 (1897–1903)*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Jovanović, Slobodan. 1991a. „O Škerlićevoj političkoj ideologiji.” U *Iz istorije i književnosti 1*, Sabrana dela Slobodana Jovanovića 11, str. 705–707. Beograd: BIGZ; Jugoslavijapublik, SKZ.
- Jovanović, Slobodan. 1991b. „Milovan Milovanović.” U *Iz istorije i književnosti knj. 1*, Sabrana dela Slobodana Jovanovića knj. 11, str. 211–265. Beograd: BIGZ, Jugoslavijapublik, SKZ.
- Kovaček, Božidar. 2000. „Masarik i Matica srpska.” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61–62: 103–108.
- Ković, Miloš. 2001. „Istočno pitanje kao kulturni problem: Svetislav Simić i 'Srpski književni glasnik' 1901–1911.” U *Evropa i Istočno pitanje 1878–1923. Političke i civilizacijske promene*, urednik Slavenko Terzić, 595–628. Beograd: Istorijski institut.

- Ković, Miloš. 2003. „Politička uloga ‘Srpskog književnog glasnika’ 1901–1914.” U *Sto godina „Srpskog književnog glasnika”*. *Aksiološki aspekt tradicije u srpskoj književnoj periodici*, priredili Staniša Tutnjević i Marko Nedić, 363–378. Beograd i Novi Sad: Matica srpska i Institut za proučavanje književnosti i umetnosti.
- Ković, Miloš. 2012. „Zajedničko nasleđe: Ideje prosvćenosti u «Srpskom književnom glasniku (1901–1914).” U *Tradicija prosvćenosti/prosvećivanja u srpskoj periodici*, ur. Tatjana Jovičević, 179–196. Beograd: Institut za proučavanje književnosti i umetnosti Beograd.
- Ković, Miloš. 2015a. „Nacionalizam.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 202–269. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015b. „Liberalizam.” U *Srbi 1903-1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 153–201. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015v. „Jovan Skerlić.” U *Srbi 1903–1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 536–587. Beograd: CLIO.
- Ković, Miloš. 2015g. „Britansko javno mnjenje o Nikolaju Velimiroviću (1915-1919).” U *Pravoslavni svet i Prvi svetski rat*, uredio Vladislav Puzović, 402–415. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Ković, Miloš. 2017. „Kosovski zavet i nacionalni identitet Srba.” U *Umetničko nasleđe srpskog naroda na Kosovu i Metohiji: Istorija, identitet, ugroženost, zaštita*, uredili Dragan Vojvodić i Mihailo Marković, 113–141. Beograd: SANU.
- Ković, Miloš. 2018. „Stojan Novaković i jugoslovenska ideja.” U *Stojan Novaković: Povodom sto sedamdeset pet godina od rođenja*, ur. Mihailo Vojvodić i Aleksandar Kostić, 347–356. Beograd: SANU.
- Ković, Miloš. 2020a. “Tomaš Garig Masarik i stvaranje Jugoslavije”. U *Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije*, Beograd: SANU (u štampi).

- Ković, Miloš. 2020b. "Obnova Predanja: Istorija srpskog naroda u delima mitropolita Amfilohija i vladike Atanasija". U *Vera i misao u vrtlogu vremena: Svečanik povodom osamdesetog rođendana mitropolita Amfilohija i episkopa Atanasija Jevtića*, priredili Rade Kisić, Mikonja Knežević, Andrej Jeftić. Podgorica, Trebinje, Foča: Matica Srpska – Društvo članova u Crnoj Gori, Eparhija zahumsko-hercegovačka, Mitropolija crnogorsko-primorska (u štampi).
- Kolaković, Aleksandra. 2016. *U službi otadžbine: saradnja francuskih i srpskih intelektualaca 1894–1914*. Beograd: Institut za političke studije.
- Krestić, Vasilije. 1988. *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Beograd: Nova knjiga.
- Krestić, Vasilije. 1991. *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848–1914*, Beograd: Politika.
- Krestić, Vasilije. 2000. „Tomaš Garig Masarik i Srbi.” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 61–62: 85–92.
- Krestić, Vasilije. 2015. *Genocidom do Velike Hrvatske*, četvrto izdanje. Beograd: Catena mundi.
- Kršić, Jovan. 1935. „Masarik Oslobodilac.” U Tomaš G. Masaryk, *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914–1918*, 5–19. Beograd: Kosmos.
- Lubardić, Bogdan. 2015. „Nikolaj Velimirović.” U *Srbi 1903–1914: Istorija ideja*, ur. Miloš Ković, 328–357. Beograd: CLIO.
- Marković, Božidar. 1927. „Masarik i Jugosloveni (S političkog gledišta).” U *T. G. Masarik. Zbornik*, red dr. Dragutin Prohaska, 23–50. Beograd: S. B. Cvijanović; Praha: Akciová společnost „Orbis”.
- Masarik, G. Tomaš. 1893. *Govor u austrijskim delegacijama 6. (18) i 7. (19) oktobra 1892. profesora T. G. Masarika. Vjeran prevod iz zvaničnog stenografskog protokola*. Zagreb: Srpska štamparija u Zagrebu.
- Masarik, G. Tomaš. 1902a. *Jednoženstvo i mnogoženstvo*. Sremski Karlovc: Srpska manastirska štamparija.

- Masarik, G. Tomaš. 1902b. *O zadacima đaka*. Beograd: Štamparija Mate Jovanovića.
- Masarik, G. Tomaš. 1909. „Etika i alkoholizam.” *Srpski književni glasnik*, 23–2: 122–138.
- Masarik, G. Tomaš. 2014. *O boljševizmu (1920–1921): Zabranjeni Masarik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Masarik, G. Tomaš. 2016. *Nova Evropa: Slovensko stanovište: Zabranjeni Masarik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Mackinder, J. Halford. 1996. *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, reprinted 1942 edition. Washington DC: National Defense University Press.
- Markovich, G. Slobodan. 2017. “Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War.” *Balkanica* 48: 143–190.
- Masaryk, G. Th. 1909. *Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegowina*. Wien: Verlagsbuchhandlung Carl Konegen.
- Masaryk, G. Tomáš. n. d. “The Problem of Small Nations in the European Crisis.” In T. G. Masaryk and J. F. Smetanka, *The Voice of an Oppressed People*, 5–23. Chicago: Bohemian National Alliance.
- Masaryk, G. Tomáš. 1923. *Rusija i Evropa: Studije o duhovnim strujanjima u Rusiji. Svvezak I, Sociologijske skice za rusku filozofiju povijesti i vjere*. Izabrana djela T. G. Masaryka 2. Zagreb: Jugoslovensko novinsko D. D.
- Masaryk, G. Tomáš. 1935. *Svetska revolucija: Ratne uspomene i razmatranja 1914–1918*, Beograd: Kosmos.
- Masaryk, G. Tomaš. 1920. *Nova Evropa*. Masarykova djela 1, uredio dr. Dragutin Prohaska. Zagreb i Prag: Jugoslovenska narodna obnova i Narodna politika.
- May, J. Arthur. 1961. “R. W. Seton-Watson and British Anti-Hapsburg Sentiment”. *American Slavic and East European Review* 20–1: 40–54.

- Milovanović Đ. Milovan. 1894. “Naša spoljšnja politika”. Delo 4: 238–257.
- Milosavljević, Boris. 2017. Slobodan Jovanović: *Teorija*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Mitrinović, Dimitrije. 1915. Dimitrije Mitrinović – Tomaš G. Masarik, London 3.11.1915, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 240. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1925. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 31.3.1925, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 351–352. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1927. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 5.3.1927, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 371–372. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Nedić, Jeremija. 1931. Jeremija Nedić – Tomaš G. Masarik, Teočin, 7.3.1931, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 420–421. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Novak, Viktor. 1930. «Masarik i Jugosloveni». *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 448–455.
- Ory, Pascal et Sirinelli, Jean-François. 2004. Les intellectuels en France: *De l'affaire Dreyfus à nos jours*, 4ième edition. Paris: Perrin.
- Pavković, Aleksandar. 1996. *Politička teorija Slobodana Jovanovića: Jedan nesentimentalan pristup politici*. Beograd: Institut za političke studije.

- Pavlović, B. Mihailo. 1994. *Od Esklavonije ka Jugoslaviji, Kriički pregled važnijih francuskih tekstova o jugoslovenskim krajevima i narodima do 1914, s posebnim osvrtom na književnost*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Pašić, Nikola. 1995. „Sloga Srbo-Hrvata.” U: Nikola P. Pašić, *Pisma, članci i govori (1872–1891)*, prir. Latinka Perović i Andrej Šemjakin, str. 285–318. Beograd: Službeni list SRJ.
- Petronijević, Branislav. 1902. Branislav Petronijević – Tomaš G. Masarik, Beograd 15.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 125. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Pelikan, Jaroslav. 1991. *Jesus, not Caesar: The Religious World View of Thomas Garrigue Masaryk and the Spiritual Foundations of Czech and Slovak Culture*. Salt Lake City: Westminster College.
- Péter, László. 2004. “R. W. Seton-Watson’s Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power”, *The Slavonic and East European Review* 82–3: 655–679.
- Politeo, Dr Ivo. 1939. „Masarik i Hrvati.” *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 443–447.
- Popović, Bogdan. 1918. Bogdan Popović – Tomaš G. Masarik, London 3.12.1918, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 268. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Popović, Pavle. 1915. Pavle Popović – Tomaš G. Masarik, London 18.11.1915, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 240–241. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Prodanović, Jaša. 1902. „O zadacima đaka. Od prof. T. G. Masarika. Preveo Dr Ivan Šajković”. *Srpski književni glasnik* 7–2: 233–235.

- Puzović, Predrag. 1997. „Nikola Pašić i Mitropolit Mihailo (1883–1898).” U *Nikola Pašić: Život i delo*, redaktor Vasilije Krestić, 245–259. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prohaska, Dragutin. 1927. „Srpsko-hrvatska bibliografija o Masaryku.” U *T. G. Masarik. Zbornik*, red dr. Dragutin Prohaska, 272–274. Beograd: S. B. Cvijanović; Praha: Akciová společnost „Orbis”.
- Ringer, K. Fritz. 1990. *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890–1933*, 2nd edition. Hanover and London: Wesleyan University Press.
- Radić, Stjepan. 1901a. „André Chéradame, L’Europe et la question d’Autriche au seuil du XXe siècle, Paris 1901.” *Srpski književni glasnik*, 1901, 2–4, 3, 4: 154–158, 233–236, 300–310.
- Radić, Stjepan. 1901b. Stjepan Radić – Tomaš G. Masarik, Zemun 27.4.1901, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 121. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Radojević, Mira. 2006. „Srpsko češka saradnja u Prvom svetskom ratu.” *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* 6: 281–298.
- Radojević, Mira. 2007. *Naučnik i politika: Politička biografija Božidara V. Markovića (1874–1946)*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Radojević, Mira. 2014. *Milan Grol*. Beograd: Filip Višnjić.
- Simić, Svetislav 1901. „Jedno bugarsko mišljenje o Mačedonskom pitanju.” *Srpski književni glasnik* 1–3 1–4: 206–215, 274–287.
- Simić, Svetislav. 1903. *Mačedonsko pitanje*, nepotpisano, *Srpski književni glasnik* 8–5: 396–397.
- Seton-Watson, W. Robert. 1915a. *What is at stake in the War*. Oxford: Oxford University Press.

- Seton-Watson, W. Robert. 1915b. "The Issues of the War." *In The War and Democracy*, 237–298. London: Macmillan and Co.
- Seton-Watson, W. Robert. 1919. "Our Peace Terms (October 1918)." in: *Europe in the Melting-Pot*, London: Macmillan and Co.
- Seton-Watson, W. Robert. 1925. "President Masaryk in Exile." *The Slavonic Review* 3–9: 609–621.
- Skerlić, Jovan. 1913. „Novi omladinski listovi i naš novi naraštaj.” *Srpski književni glasnik* 30–3: 212–224.
- Sirinelli, Jean-François. 1996. "Les intellectuels." *Pour une histoire politique*, ed. R. Rémond, 2ième edition, 199–231. Paris: Seuil.
- Skerlić, Jovan. 1967. *Istorija nove srpske književnosti*, prvo izdanje 1914, Sabrana dela Jovana Skerlića 13. Beograd: Prosveta.
- Skilling, H. Gordon. 1992. "Masaryk: Religious Heretic." In *The Czech and Slovak Experience*, edited by J. Morison, 62–88. London: Palgrave Macmillan.
- Slijepčević, Pero. 1930. „G. Masarik i predratna omladina.” *Srpski književni glasnik* Nova Serija 29–6, 466–469.
- Smith, D. Anthony. 2003. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, D. Anthony. 2008. *The Cultural Foundations of Nationalism: Hierarchy, Covenant and Republic*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stanković, Đ. Đorđe. 1985. *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje 1–2*. Beograd: BIGZ.
- Stepić, Milomir. 2016. *Geopolitika: Ideje, teorije, koncepcije*. Beograd: Institut za političke studije.
- Steed, Wickham Henry. 1916. *A Programme for Peace*. London: Bohemian National Alliance.
- Steed, Wickham Henry. 1925. *Through Thirty Years 1892–1922: A Personal Narrative II*. London and New York: William Heinemann Ltd.

- Steed, Wickham Henry. 1952. "Tributes to R. W. Seton-Watson: A Symposium." *The Slavonic and East European Review* 30–75: 331–336.
- Stuart Hughes, Henry. 1962. *Contemporary Europe: A History*, third printing. Englewood Cliffs, N.J: Pentice-Hall, Inc.
- Stuart Hughes, Henry. 1977. *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought 1890–1930*, revised edition. New York: Vintage Books.
- Šajković, Ivan. 1901. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 23.12.1901, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 122–123. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šajković, Ivan. 1902a. (I.Š.) „Naše Doba.” *Srpski književni glasnik*, 5–4: 317–318.
- Šajković, Ivan. 1902b. (Anonim) „Česká otázka.” *Srpski književni glasnik*: 5–5, 391.
- Šajković, Ivan. 1902v. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 8.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 123. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šajković, Ivan. 1902g. Ivan Šajković – Tomaš G. Masarik, Beograd 15.1.1902, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 124. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Šemjakin, L. Andrej. 2008. *Ideologija Nikole Pašića: Formiranje i evolucija (1868–1891)*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Šimunović Bešlin, Biljana. 2013. "The Death of T. G. Masaryk in Serbian Press." U *T. G. Masaryk a Slované*, ed. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 313–323. Praha: Historický ústav.
- Štepanek, Vaclav. 2004. „Srbi u slovenskoj politici Tomaša Gariga Masarika.” *Svezke* 16: 206–218.

- Štěpánek, Vaclav. 2013. „Tomáš G. Masaryk a Srbové z království před první světovou válkou.” U *T. G. Masaryk a Slované*, eds. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomir Vlček a kolektiv, 297–311. Praha: Historický ústav.
- Štjepanek, Vaclav. 2005. „Srpske veze Tomaša Gariga Masarika.” *Slavistika* 9: 285–295.
- Štjepanek, Vaclav. 2015. „Neuspeli pokušaji poboljšanja odnosa između Srbije i Austrougarske pre Prvog svetskog rata u ogledalu češke arhivske građe.” U *Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918*, ur. D. R. Živojinović, 237–254. Beograd: SANU.
- Taylor, J. P. Allen. 1979. “Thomas Garrigue Masaryk.” In: *Europe: Grandeur and Decline*, 6th edition. London: Penguin Books 179–182.
- Trgovčević, Ljubinka. 1986. *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920*. Beograd: Narodna knjiga, Srpska književna zadruga.
- Vasović, Milorad. 1994. *Jovan Cvijić: naučnik, javni radnik, državnik*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i Matica srpska.
- Velimirović, Nikolaj. 1997. „Pašićeva pobožnost i crkvenost.” U *Izabrana dela vladike Nikolaja 12*, 270–271. Valjevo i Beograd: Glas crkve i BIGZ.
- Velimirović, Nikolaj. 2014a. „Religija Njegoševa.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 2*, 325–481. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014b. *Rad na oslobođenju Otadžbine. Episkop Nikolaj, Sabrana dela 3*. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014v. „Rat i Biblija.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 5*, 143–174. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014g. „Carev Zavet.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 5*, 177–251. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014d. „O Svetom Savi.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 9*, 286–318. Šabac: Glas Crkve.

- Velimirović, Nikolaj. 2014đ. „Kosovo i Vidovdan.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 9*, 319–388. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014e. „Sveti Jovan Hus.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 10*, 73–78. Šabac: Glas Crkve.
- Velimirović, Nikolaj. 2014ž. “The Life of St. Sava.” U *Episkop Nikolaj, Sabrana dela 12*, 423–661. Šabac: Glas Crkve.
- Veseli, dr Fran. 1930. „U borbi za istinu.” *Srpski književni glasnik Nova Serija* 29–6: 433–435.
- Vojvodić, Mihailo. 2003. *Stojan Novaković i Vladimir Karić*. Beograd: CLIO i Arhiv Srbije.
- Vojvodić, Mihailo. 2012. *Stojan Novaković u službi državnih i nacionalnih interesa*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vojvodić, Mihailo. 2015. *Samo svojim putem: Stojan Novaković u skupštinskom i javnom životu Srbije 1905–1915*. Beograd: Filip Višnjić.
- Vučić, Tanasije. 1928. Tanasije Vučić – Tomaš G. Masarik, Ljubljana, 7.3.1928, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 379. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Vučić, Mirko. 1937. Mirko Vučić – Tomaš G. Masarik, Šavnik, 12.6.1937, U *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Jižní Slované*, ed. Ladislav Hladký, Jana Škerlová, Pavel Cibulka, 508. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR.
- Živojinović, R. Dragoljub. 2008. „Tomaš G. Masarik u borbi za nezavisnost Čeha i Slovaka 1914–1918. godine.” *Istorijski časopis* 57: 427–444.

Miloš Ković*

*Department of History, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade*

MASARYK AND THE SERBS: POLITICAL IDEAS

Resume

Political ideas of Tomáš Garrigue Masaryk and of the leading contemporary Serbian intellectuals and statesman, such are Jovan Cvijić, Jovan Skerlić, Stojan Novaković, Milovan Milovanović and others, were very close and similar at some specific points. Of course, there were important ideological differences, and they can be easily found even inside this heterogeneous group of Serbian intellectuals, but they all still shared some common, core beliefs.

In this article those Czech-Serbian ideological links were scrutinized, through putting them into the wider, European context. It is argued that these similarities did not come from the mutual influences, at least until the close collaboration of Masaryk and the Serbs in the First World War. They were rather the results of the common, European phenomena, processes and developments.

The important similarity can be recognized in the common “realism”, understood as urge to know and understand present day “reality”, before leaning on past and history. For Tomáš Masaryk, Jovan Cvijić, Jovan Skerlić, Milovan Milovanović, Nikola Pašić and other Serbian intellectuals and statesman, democracy was not only question of political beliefs, but powerful tool of defence against Austro-Hungarian imperialism, conservatism and catholic proselitism. Democracy was to become the main ingredient of the renewed Czech and Serbian national identities. In their written works the nation was understood and explained as dynamic phenomenon, prone to changes by the will of man and work of institutions. Looking for the pragmatic solutions, Masaryk and these Serbian intellectuals were ready to neglect their nationalism for the sake of “realism”, geopolitics and strategy. These interpretations of the important concepts such are nation, democracy, “realism”, strategy, conformed at the same time to the interests of their British

* E-mail address: mkovic@f.bg.ac.rs.

and French allies, lead them to the creation of Czechoslovakia and Yugoslavia.

Masaryk's understanding of Czech nation as phenomenon closely connected to church and religion was very different from the secular interpretation of Serbian nation by his Serbian contemporaries, which was bound to connect populations of the Balkans who belonged to the different faiths, but who shared the same language and basic interests. Such Masaryk's views were, however, close to the ideas of Nikolaj Velimirović, who collaborated with Masaryk in London during the First World War. Masaryk's understanding of nation as the community of "covenant" was similar and comparable to Velimirović's and later Serbian interpretations.

Keywords: Tomas Masaryk, Serbia, Jovan Cvijić, Nikolaj Velimirović, Czechoslovakia, Yugoslavia, democracy, nation, geopolitics, covenant

---

* Овај рад је примљен 1. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 4. јуна 2020. године.